

Юрковича, ні підступи свекрухи не здолали прагнення артистки до чистоти стосунків, до святості чину служіння у театрі. Нерівна боротьба завершилася перемогою Лучицької. Найвищий творчий злет, щире визнання публіки, якій дарувала свій талант до останку, каяття недругів і повернута любов чоловіка супроводжують відхід актриси у кращі світи. Так завершується драма. Показавши особливості життя, творчих буднів театральної трупи, Старицький зачепив проблему, що не втрачає своєї актуальності і до нині – проблему вибору між коханням, подружнім життям і сценою, без якої для актора неможлива повнота мистецького буття. Світ театру, життя по той і по цей бік лаштунків, його колізії і перипетії показав драматург у п'єсі з промовистою назвою «Талан». Нелегка доля (власне – талант) талановитої актриси зворушує і сучасного глядача, приваблюючи глибоким психологізмом.

Безцінні спогади Людмили Старицької-Черняхівської про український театр завершує твердження: «Істотою драми була й буде душевна боротьба людини чи то з долею, чи з власним почуттям, чи з ворожим класом – це залежить од часу життя, – незмінним лишається сам принцип драми: боротьба, яка одбилася в душі людини». Вміння освітити знеможене людське серце належало до числа особливих талантів Старицького-драматурга, воно забезпечило творам письменника той сценічний успіх, над яким час невладний.

Література: Автобіографія Людмили Старицької-Черняхівської / З архіву М. Плевака. Вступне слово Мовчан Лариси // Слово і час. – 1997. – № 2. – С.32-35. Бондар М. Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. – К., 1986. Зеров М. Літературна позиція Старицького // Зеров М. Українське письменство. – К., 2003. Левчик Н. Далекі образи – близькі ідеї / Історична проза М. Старицького // Слово і час. – 1990. – № 12. – С. 38-44. Старицький М. Твори: У 8 т. – К.: ДВХЛ, 1964-1965. Франко І. Михайло П. Старицький // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 33. – К., 1982.

Леся Вашиків. Черты творческого портрета Михаила Старицкого.

Предложенный творческий портрет своим содержанием ориентирован на действующую школьную программу с углубленным изучением украинской литературы. Освещена многогранная творческая деятельность одного из самых выразительных представителей украинского реализма второй половины XIX в., проанализировано разножанровое наследие писателя.

Ключевые слова: культурный деятель, проза, поэзия, драматургия, реализм.

Т. В. Клейменова, к. філол. наук, (м. Глухів)

УДК: 821.161.2.09

Засоби гумору й сатири у повісті «Весняний гамір» Івана Садового

Стаття присвячена дослідженню своєрідності гумору і сатири у повісті «Весняний гамір» Івана Садового. Основна увага приділяється палітрі гумористично-сатиричних засобів і прийомів та особливостям їх використання автором.

Ключові слова: гумористично-сатирична повість, гумор, сатира, комічні ситуації, контраст, мовностилістичні засоби.

The article deals with the analysis of peculiarities of humour and satire in the story by Ivan Sadovy «The Spring Ruction». Great attention is paid to the variety of means of humour and satire and features of their using by author.

Key words: humorous and satirical story, humour, satire, comical situations, contrast, linguostylistic means.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження художнього набутку письменників, імена яких за радянської доби з ідеологічних причин були вилучені з літературного процесу, є однією з концепцій розвитку української літератури, «в якій творча діяльність призабутих майстрів слова посідає певне місце та дозволяє відреставрувати подекуди важко ідентифіковану живу «матерію» письменства» [Томчук 2002: 1]. До таких митців належить Іван Садовий. Це літературний псевдонім західноукраїнського письменника і педагога Івана Федоровича Федорака (1890 – 1954).

Позитивні відгуки Є.-Ю. Пеленського, І. Огієнка, М. Лімницького, Л. Ясінчука на повісті Івана Садового дозволяють вважати їх художньо вартісними, почасти проливають світло на проблематику прози і деякі риси творчої манери митця. Сучасні розвідки Т. Виноградника, Я. Гояна присвячені розкриттю життєвого шляху, складної долі письменника, ідейно-тематичного спрямування й виховного значення його художнього набутку. Проте ще не вирішена науково проблема дослідження особливостей поетики прози Івана Садового, зокрема, не визначено майстерність белетриста в моделюванні дійсності гумористично-сатиричними засобами. З позицій сучасних наукових парадигм гумор і сатира є формами комічного, способами відображення явищ дійсності, які заслуговують критичних оцінок. Вивчення засобів гумору та сатири в плані індивідуального стилю письменника є досить актуальним.

Мета статті – дослідити особливості комічного відображення дійсності у повісті «Весняний гамір» Івана Садового. У ході роботи над публікацією нами було передбачено розв'язання таких завдань: визначити у творі засоби гумору і сатири та специфіку їх використання письменником.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Повістева проза Івана Садового представлена творами «Безіменні плугатарі» (1935), «Танок смерті» (1937), «Весняний гамір» (уперше виданий 2003 р.), які об'єднані спільною тематикою – життя і діяльність народних учителів Галичини початку ХХ ст., їх апостольська місія. Повісті характеризуються реалістичним відображенням повсякденних турбот педагогів про майбутнє українського народу, містять автобіографічні елементи. Однак специфіка моделювання дійсності у «Весняному гаморі» відмінна від інших творів письменника. У цій повісті Іван Садовий зумів проявити себе як гуморист і сатирик. Відтворюючи реалістичні картини буття різних верств українців (студентів, учителів, солдатів австрійської армії, селян), а також представників чужих націй, зокрема поляків (викладачів учительської семінарії, шкільних інспекторів), письменник послуговується засобами гумору, що набуває відповідного забарвлення залежно від спрямування, а також подекуди використовує сатиру та іронію.

Про гумористично-сатиричний характер твору свідчить своєрідна манера зображення героїв. Головним персонажем повісті Івана Садового є інтелігент-учитель, який залишається зворушливо безпорадним, сором'язним у приватному житті, але є рішучим й діяльним у справах суспільних, стійким у несприятливих життєвих обставинах. «Гумористичний сміх виникає тоді, коли мовиться про соціально близьких чи привабливих автору людей, до чиїх вад він ставиться поблажливо» [Шонь 2003: 8]. Так, із теплим гумором і симпатією змальовує Іван Садовий образ веселого, щирого, цілеспрямованого студента вчительської семінарії, а згодом молодого педагога Василя Теребейка, в якому впізнаємо самого автора. Письменник частково «олітературив» автобіографічний матеріал як у характеристиці вдачі головного героя (жартівливість, відвертість, любов до дітей, товариськість), елементів його зовнішності (носіння окулярів, міцна статура), так і в змалюванні епізодів життя (сторінки навчання в семінарії, учительська праця, перебування в прифронтових умовах під час Першої світової війни).

Текст наратора у повісті виголошує домінанти його особистого ставлення до персонажа, розкриває специфічні риси його вдачі, поєднання протилежних якостей – сміливості й сором'язливості, розсудливості та безпорадності: «Теребейка любили товариші, бо був то добрий, щирий та чесний товариш. Найдужче любили його за веселу вдачу. Він не смутився ніколи. Був то неабиякий сміхотворець. Він завжди відважний і вмів дати раду собі в будь-якій скруті. Зате до дівчат був дуже несміливий. В дівочому товаристві він якийсь безпорадний, отяжілий і почував себе так, ніби хтось зв'язав йому руки» [Садовий 2003: 22]. Провідною рисою вдачі героя все ж є веселість, природний гумор, що підкреслюється такими промовистими деталями його зовнішності, як очі, погляд, вираз обличчя і його вплив на оточуючих: «його добродушні очі завжди всміхалися», «він, бувало, заверне очима, або по своєму складе уста – і хлопці зривали собі боки зі сміху».

Викриваючи негативні явища дійсності, Іван Садовий упродовж розвитку сюжету твору акцентував на комічних ситуаціях, у які потрапляють персонажі. Насамперед це стосується Василя Теребейка, котрий ще під час навчання в учительській семінарії, запізнившись на лекцію недоброчливого до учнів історика й законовчителя Гіревича, через короткозорість не

помічає викладача в аудиторії і голосно вимовляє його прізвище, тотожне з прізвищем інтернатського собаки Цербера. Перебуваючи на варті коло будинку, де збираються таємно українські гуртківці з метою вивчення рідної історії, Василь лякає картонною потворою префекта, який підслуховував під вікном. Уводячи комічні ситуації, які створює персонаж, автор викриває недоліки у навчально-виховному процесі галицьких учительських семінарій початку ХХ ст., порушує проблеми соціального й національного характеру: відсутність у деяких учителів педагогічного такту, їх небажання порозумітися з учнями, національний антагонізм поляків й українців, система доносів у навчальному закладі та ін.

Якщо гумористична критика передбачає виправлення, вдосконалення об'єкта осміяння, то безжальний сатиричний сміх націлений на його заперечення і виникає тоді, коли ставлення автора до деяких аспектів дійсності вороже. У палітрі гумористично-сатиричних засобів Івана Садового сатира превалює тоді, коли її стріли спрямовані на викриття негативних явищ у людських взаємовідносинах, таких, як зневажливе ставлення до простої людини, невігластво, жорстокість, лицемірство, та на розв'язання конкретно-історичних проблем: намагання австро-цісарської влади асимілювати український народ, шовінізм представників польської шляхти. Надаючи вагомого значення народній освіті як передумові розвитку української культури, письменник-педагог піддає нищівній критиці недоліки у сфері шкільництва: невідповідність особи викладача семінарії, учителя чи інспектора народних шкіл зайнятій посаді, визначальна роль протекції для здобуття місця, невиконання службових обов'язків та ін.

Створюючи персонажів, Іван Садовий неодноразово застосовує засіб контрасту, завдяки чому увиразнює провідні риси, індивідуалізує образи. Серед зображених учителів семінарії, де навчався Василь Теребейко, детальнішими є контрастні характеристики поляка Гіревича, який не вмів доступно подати навчальний матеріал, й українця Романюка, котрий проводив цікаві заняття, цінував самостійність і працьовитість, налаштовував майбутніх учителів на нелегку працю на селі. Порівнюючи фахову діяльність обох зображених героїв-викладачів, автор скеровує читацьку симпатію до «свого», українського вчителя, показуючи його переваги у порівнянні з поляком Гіревичем, який завжди виглядає непривабливо. Такий стереотип нелюбові до представника чужого народу є відголоском національних тенденцій в українській літературі 70-х р.р. ХІХ ст., зокрема представлених у творах І. Нечуя-Левицького («Причеп», «Хмари» та ін.).

У «Весняному гаморі» не розгорнуто портрет Гіревича, але його характерні риси виразно проступили в знижувально-комічному аранжуванні автора: «Гіревич страшенно боявся крайових інспекторів. Він умів для себе чимало, але не вмів ні навчити нічого, ні виховувати молодь. Після однієї візитації загрозив йому інспектор, що коли в майбутньому не поправить своєї практики, то будуть прикрі наслідки. Тому Гіревич перед кожним інспекторським приїздом «хворів», і хвороба його проминала аж тоді, коли інспектор від'їжджав до Львова» [Садовий 2003: 16]. У присвячених цьому персонажеві фрагментах твору Іван Садовий застосовує подекуди іронічний підхід, а часом відверто з нього глузує. Зокрема це стосується сатиричного епізоду, де зображено «миттєву хворобу» Гіревича на уроці, яка сталася після жартівливого повідомлення Василя Теребейка про приїзд інспектора.

Сатиричні засоби Іван Садовий використовує і для зображення окремих представників шкільної влади, які перешкоджали діяльності народного вчителя. Так, громадсько-просвітницька праця Теребейка викликає вороже ставлення управителя школи Петраша, колишнього фельдфебеля, котрий «...був вчителем без вчительських іспитів» [Садовий 2003: 49], дітей змушував називати себе полковником, а навчальний час присвячував переважно військовій муштрі. Гостру критику антипедагогічної й аморальної поведінки Петраша, заздрісної, зухвалої і прискіпливої до інших людини, автор довершує його безглуздими листами-скаргами: до суду на нечемну поведінку колишньої учениці, яка показала йому язика, та до шкільної окружної ради на «антидержавні настрої» Теребейка. Джерело комічного тут у невідповідності недосконалого кумедного змісту написаного його формі, яка претендує на повноцінність і значущість.

Особливо вдало автор досягає сатиричного ефекту, змалювавши поведінку шкільного інспектора Келлера, яка не відповідає його посаді. Звичка інспектора прокрадаться городами чи

подвір'ями, щоб непомітно потрапити до школи, неодноразово давала селянам підстави вважати його злодієм. Комічні ситуації, в яких він опиняється, набувають анекдотичного змісту. Так, намагання Келлера влаштувати несподівану перевірку навчально-виховного процесу школи Терейка завершилось падінням короткозорого інспектора до глибокої брудної ями. Сміх набуває тут соціального забарвлення, переростає в гостросатиричний, спрямований проти реалій тогочасної дійсності – засилля в Галичині польської політики, і не лише у сфері народної освіти.

Гумористично-сатирична повість Івана Садового, утім, не позбавлена елементів драматизму, що пов'язано з уведенням сюжетних епізодів перенесення молодого вчителя Терейка на нове робоче місце, перебування героя у прифронтових умовах, де він зіштовхнувся з проявами брутальності й несправедливості, відчув ностальгію за рідним краєм і педагогічною діяльністю. Учитель, який своє покликання вбачає у праці для рідного народу, не має бажання оволодіти військовою справою для захисту інтересів чужих держав, не визнає воєнної дисципліни, залишається на ідейних позиціях непристосуванства, відкритості і поваги в міжособистісних взаєминах як із простими солдатами, так і з військовими командирами. Недовиконання Терейком воєнних обов'язків, невідповідність його зовнішності статусу воїна розкрито письменником із теплим гумором, що виконує тут функцію емоційної розрядки. Так, намагаючись підбадьорити солдатів під час муштри, Терейко марширує, занадто вимахуючи руками, а, поспішаючи до полкової канцелярії у дощову годину, одягає калоші і бере до рук парасольку, чим викликає гнів сотника і сміх товаришів.

Як бачимо, особливості гумору Івана Садового полягають у тому, що змальовані ним комічні ситуації мають в основі контраст, зумовлений невідповідністю форми зображуваного явища його змісту, суперечністю між видимістю і суттю явища. Водночас ці та багато інших епізодів мають автобіографічну основу, що знаходить підтвердження у спогаді «Мій шлях» [Федорак 2009], де автор, зокрема, згадує військову службу у складі «однорічників», працю в батальйонній канцелярії і ті випадки, у тому числі й комічні, які з ним відбувалися.

У повісті навіть реалізація важливих для головного героя справ особистого характеру завершується кумедними ситуаціями. У їх створенні автор проявив неабияку майстерність. Так, намагаючись уникнути чергової зустрічі з перевізником, відомим сільським пліткарем Онуфрієм, човном якого лише можна було потрапити до сусіднього села, де жила кохана дівчина Терейка, учитель узимку намагається перейти річку на ходулях. Це призводить до падіння в льодяну воду, подальшої хвороби героя, а також стає темою чергових сільських поговорів. Отож, автор гумористично викрив недоліки як у характері головного персонажа – сором'язливість, необачність в особистих справах, так і в міжособистісних стосунках у селянському середовищі – надмірна допитливість, плітки, що було і є реаліями життя українців та з народним гумором відображувалось у творах Г. Квітки-Основ'яненка, І. Нечуя-Левицького, О. Маковея та ін.

Стилістику повісті формують здебільшого категорії комічного. У творі для досягнення гумористичного, а подекуди й сатиричного ефекту, письменник послуговується мовностилістичними засобами, зокрема використовує гумористичне порівняння, характерною особливістю якого є те, що і об'єкт, і суб'єкт порівняння мають у собі ознаку комічного. Характеристика образу здійснюється за допомогою зіставлення його з тваринами, предметами. При цьому враховується типовість властивості, яка відтінюється порівнянням: «Терейко видував з себе воду, наче гіпопотам», «сопів, мов паровоз», «Терейкові до дівчини, як медведєві до меду». Подібні порівняння є засобами характеристики героя, посилюють емоційний пафос оповіді.

Зображуючи негативні типи, автор вживає тропи відповідного емоційного забарвлення. Негативний заряд сатиричних порівнянь, наприклад, відчутний у змалюванні образу вчителя семінарії Гіревича, нетактовної і недоброї по відношенню до вихованців людини: «мов шпильки, очі», «сопів, наче ковальський міх», а також у зображенні поведінки гоноровитого шкільного інспектора Келлера, що опинився у неприємній ситуації, в якій потребував допомоги вчителя й селян: «простяг вгору руки, наче мала дитина», «ліз вгору по драбині, наче черепаха» тощо.

Характерологічним засобом, який акцентує певні риси фізичного або духовного обличчя персонажа, сприяє його індивідуалізації, є епітет. Здебільшого ці тропи у творі не лише називають об'єктивні риси персонажів, а й виражають суб'єктивне ставлення до них автора. Так, використані в портретній характеристиці Келлера епітети «грубий», «лисий» у поєднанні з номінативом «панисько» із суфіксом на позначення згубності є виразниками якостей персонажа (зухвалості, нечемності) та негативного зневажливого ставлення автора до зображуваного. Подібного значення набувають епітети, які дають оцінку зовнішності Гіревича: «малий префект», «рябе обличчя», «маленькі кругленькі очі», «миршава фігурка».

Заряд комізму мають у повісті й приказки. Так, карикатурно-холуйську відданість Келлера «справі» переслідування вчителів ілюструє приповідка іронічного забарвлення: «Хто працює, той дома не ночує» [Садовий 2003: 70], якою зустрів інспектора Теребейко.

Ще більше поглиблює створений гумористичний або сатиричний ефект застосування прізвиська-характеристики в ролі «значущих» імен, а також в результаті дії контексту. В основі гумористичного смислу лежить можливість співвіднесення імені з носієм. Так, жартівливе прізвисько Василя Теребейка «Слон», надане йому товаришами в учительській семінарії, характеризує його кремезну постать, фізичну силу і водночас неповороткість, повільність, що неодноразово спричинили комічні ситуації, які викликають у читача доброзичливий сміх (запізнився на лекцію, перевернув човен посеред річки, штовхнув на столі в гостинах вазон із хризантемами та ін.). Прізвисько ж учителя семінарії Гіревича носить цілком негативне забарвлення. Гумору в цьому випадку притаманний «... елемент сатири, тобто не заперечення, а критики того, над чим сміються» [Шонь 2003: 9]. Пояснення наратора: «він добре стеріг інтернатське добро, і тому хлопці назвали його Цербером» [Садовий 2003: 13] недостатньо розкриває смисл прізвиська. Асоціація його з персонажем і гумористично-сатиричний ефект виникають у макроконтексті, в епізодах, які засвідчують постійну знервованість та неприязнь Гіревича до учнів.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, гумористично-сатиричні засоби і прийоми у повісті «Весняний гамір» Івана Садового різноманітні: деталі комічного характеру, портретні і такі, що вказують на смішне у вдачі персонажа; комічні епізоди, ситуації, зокрема, з власного життя автора; прізвиська героїв, їх листи кумедного змісту; яскраві епітети, порівняння гумористичного чи сатиричного забарвлення, приказки. Автор поєднав щедрий український гумор, яким забарвив характеристику головного героя, учителя Теребейка, змальовані взаємини в селянському середовищі, та їдку сатиру й дотепну іронію, коли йдеться про персонажів – носіїв істотних вад, зокрема вершителів польської політики в Галичині у сфері народної освіти. Через комічні ситуації і характери митець висвітлив негативні прояви дійсності, порушив серйозні проблеми соціального й національного звучання.

Перспективи подальших досліджень в обраному напрямку вбачаємо у з'ясуванні ідейно-художньої своєрідності прози Івана Садового та визначенні специфічних рис його творчої манери.

Література:

1. Садовий 2003: Садовий І. Ф. Безіменні плугатарі: повісті, п'єси / І.Ф. Садовий; [упоряд. та передм. Т.Виноградника]. – К.: Веселка. Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. – 591 с.; Томчук 2002: Томчук Л.В. Творча індивідуальність Надії Кибальчич: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» /Л.В. Томчук; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2002. – 19 с.; Федорак 2009: Федорак І. Мій шлях: спогад / Іван Федорак ; [упоряд. Т.Виноградник.] – Снятин: ПрутПринт, 2009. – 328 с.; Шонь 2003: Шонь О.Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.Б. Шонь; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2003. — 20 с.

Статья посвящена исследованию своеобразия юмора и сатиры в повести «Весенний гвалт» Ивана Садового. Главное внимание уделяется палитре юмористических и сатирических средств и особенностям их применения автором.

Ключевые слова: юмористически-сатирическая повесть, юмор, сатира, комические ситуации, контраст, лингвостилистические средства.